

Violeta UNGUREANU
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

ACT DE REFERINȚĂ VS ACT
DE LIMBAJ

Abstract. The referentiality in linguistic is defined as a process of correlation between the language and the world (real or imaginary), a set of mechanisms producing correspondences between certain linguistic units and elements of the extralinguistic reality.

The referentiality involves two terms, known in the specialized literature as referent and reference.

Keywords: reference, language act, enunciation, signified, signifier.

Pentru F. de Saussure, semnul lingvistic face legătura nu între un obiect și numele lui, ci între un concept și o imagine acustică. Lingvistica de inspirație saussuriană a fost preocupată mai ales de raportul dintre semnificat și semnificant găsind sensul în relația dintre aceste două fațete ale semnului. Referentul a fost oarecum neglijat. În studiul termenului, el are însă o importanță deosebită. Referentul este obiectul lumii reale desemnat de un cuvânt / termen, iar referința este înțeleasă ca un act verbal prin care un semn lingvistic dat (expresie referențială) trimite la realitatea extralingvistică, la un obiect identificat din lumea reală (referentul). Prin referent se înțelege „o entitate extralingvistica designată printr-o expresie lingvistică, în funcție de natura căreia se vorbește: despre individuale și clase (dacă expresia este o sintagmă nominală), despre proprietăți (dacă expresia este de tip propozițional) și despre stări de lucruri sau lumi posibile (când expresia este propozițională și când sensul ei depinde de satisfacerea condițiilor de adevăr) [1, p. 100-101].

Referința acționează la nivelul raportului dintre gândire și semn, unde relevantă este apartenența semnelor la diferite clase ontologice de referenți pe care îi desemnează. Se face o distincție și între referința și denotația unei expresii după cum urmează: denotația „reprezintă condițiile pe care trebuie să le îndeplinească o ființă oarecare pentru a putea fi desemnată prin această expresie, iar referința este un act particular ce vizează un obiect, o entitate determinată și identificată” [2, p. 43]. E. Paduceva consideră că „referința este corelația cu obiecte și situații individuale și de fiecare dată altele noi, de aceea referința nu este pentru cuvintele și expresiile din limbă, ci pentru funcționarea lor în vorbire – pentru enunț și componentele lui” [3, p. 8]. E. Benveniste [4, p. 69] consideră referința „o parte integrantă a enunțării. În enunțare limba exprimă un anumit raport față de lume”. În concepția lui C. Kerbrat-Orecchioni [5, p. 39] „referința este procesul de punere în relație a enunțului cu referentul, adică ansamblul de mecanisme care fac să corespundă unor unități lingvistice date anumite elemente din realitatea extralingvistică”.

Funcția *referențială* este una din cele șase funcții ale limbajului, definite de Jakobson, ea, fiind orientată spre context, ilustrează modul de folosire a limbajului pentru a exprima o realitate, o imagine, o părere sau o idee, așa cum o percepe emițătorul. După R. Jakobson, contextul este aspectul la care se referă mesajul, în linii generale referentul acestuia. Orientarea spre context determină funcția referențială, denotativă sau cognitivă [6, p. 139]. Astfel, actualizarea deține funcția de orientare a unui semn virtual spre realitatea concretă prin intermediul unui act de referință.

Este necesar să menționăm faptul că emițătorul deține rolul principal în actualizarea referinței. Locutorul sugerează interlocutorului modalitatea de identificare a referenților într-un context dat.

În literatura de specialitate se face o clasificare a referenților ținând cont de criteriul localizării. Astfel, M. Munteanu, [2, p. 48-49] făcând referire la ideile lui G. Kleiber, D. Apotheloz, C. Vlad, vorbește despre referent *endoforic și exoforic*. În primul caz, e vorba de o referință intratextuală, în care referentul poate fi localizat prin reperaj *anaforic* sau *cataforic*:

(1) *Iar de sus pân-în podele un painjen prins de vrajă*

*A țesut subțire **pânză** străvezie ca o mreajă;*

*Tremurând **ea** licurește și se pare a se rumpe,*

Încărcată de o bură, de un colb de pietre scumpe (M. Eminescu, *Călin*).

(2) *Din izvoare și din gârle*

***Apa** sună somnoroasă;*

Unde soarele pătrunde

Printre ramuri a ei unde,

***Ea** în valuri sperioase*

Se azvârle. (Freamăt de codru)

(3) *Avem „**țară**”. Ce facem cu **ea**?*

(4) ***Cine** a sunat? **Profesoara**.*

(5) ***Ce** se aude? **O melodie**.*

În (1), (2), (3) referentul este exprimat anaforic, iar în (4) și (5) – cataforic.

În cazul referentului *exoforic* referența este *situațională sau contextuală*, iar localizarea referentului se face în situația de enunțare sau pe baza cunoașterii unui context cultural.

(6) *Astfel zise mititica,*

Dulce netezindu-mi părul.

*Ah! **ea** spuse adevărul;*

***Eu** am râs, n-am zis nimica* (M. Eminescu, *Floare – albastră*) (situația de enunțare).

(7) *De-aș avea și **eu** o floare*

Mândră, dulce, răpitoare,

Ca și florile din mai,

Fiice dulce-a unui plai... (M. Eminescu, *De-aș avea*) (situația de enunțare).

(8) *Expoziția cuprinde 30 de fotografii. Printre aceștia se numără Ana Blandiana, Nicolae Manolescu, Andrei Pleșu, Mircea Cărtărescu.*

În (7) și (8) pentru stabilirea referențelor e nevoie de cunoașterea unui context cultural-istoric, de un anumit nivel de pregătire. De asemenea, în funcție de adevărul existenței lor în lumea reală, referenții pot fi și reali și imaginari (fictivi). O distincție clară se face între realitatea ontologică, fizică a obiectului și realitatea sa discursivă. În această ordine de idei, M. Munteanu [2, p. 156] utilizează termenul referent discursiv (termen propus de Karttunen 1976) care reprezintă o „expresie referențială trimitând fie la un referent a cărui existență este doar virtuală sau imaginată într-o lume posibilă, fie la un referent ce are o existență concretă în lumea reală”.

Atunci când e vorba de atribuirea referențelor, semnificația lexicală a anumitor termeni este suficientă, în timp ce alți termeni sunt lipsiți de această semnificație pentru desemnarea referentului. J.-C. Milner numește acești termeni a) *referențial autonomi* și b) *lipsiți de autonomie referențială* [apud 7, p. 122]. Ultimii, pentru a-și desemna referentul, depind de factori lingvistici și extralingvistici: (9) *Președintele Republicii Moldova, ales în anul 2000, a fost reales în 2004*, (10) *Azi am dorit să te văd, asta-i bună!*, (11) *El și-a găsit mănusa (sa)*. În (9) avem o descriție definită dotată cu semnificație lexicală, ce ne permite să atribuim un referent. În (10) și (11) avem expresii lipsite de autonomie referențială (pers. 1 din dezinența verbului predicat, pronume de persoana 2 - *tu*, pronumele demonstrativ *asta*, pronumele de pers. 3 - *el* și posesivul care îi corespunde - *și*). În aceste exemple, nu se va apela la factori exteriori pentru identificarea referențelor, dar se va recurge la situația de discurs în cazul pronumelor de persoana 1-2, în cazul pronumelui demonstrativ e nevoie de un gest indicativ sau de reluarea unei alte expresii lingvistice autonome, iar pronumele de persoana 3 depinde de identificarea referentului, deoarece posesorul coincide cu referentul. Nu numai unui cuvânt i se poate atribui un referent. Și o expresie alcătuită dintr-un grup nominal poate avea referință semantică. În exemplul: (12) *Înghițata cu ciocolată a mai comandat și o cafea*, unde *înghițata cu ciocolată* desemnează clientul care a comandat felul de mâncare respectiv. În aceste cazuri, chiar dacă are de îndeplinit un rol, analiza lingvistică este insuficientă pentru a desemna referentul. Este nevoie de intervenția aspectului pragmatic al referinței. Bazându-ne pe clasificările făcute în literatura de specialitate, să încercăm acum să generalizăm cele de mai sus numind formele diferite pe care le poate lua referința:

- ◆ *referința directă*: (13) *Soarele strălucește pe cer*.
- ◆ *referință indirectă*: (14) *Înghițata cu ciocolată a comandat și o cafea*.
- ◆ *referința demonstrativă*: (15) *Asta-mi place*.
- ◆ *referința deictică*: (16) *Mă dor picioarele*, pronumele folosește la efectuarea unui act de referință deictică, iar referentul va fi căutat în anturajul fizic.
- ◆ *referința anaforică*: (17) *Mihai și-a pierdut mănusa. El este foarte trist*, unde pronumele de pers. 3 servește la efectuarea unui act de referință anaforică. În cazul referinței anaforice se va căuta suplimentul de informație în contextul lingvistic (e vorba de un termen referențial autonom legat de elementul anaforic printr-o dublă relație) [7, p. 329].

În lingvistică atribuirea unei referințe termenului referențial se numește *act de referință*. Actul de referință presupune utilizarea diferitor forme lingvistice: cuvânt,

sintagmă, frază. Invocând ideile lui P. Strawson din studiul său *On referring*, Mihaela Munteanu crede că „Actul de referire are la bază semnificația expresiei”, definită ca „Ansamblu de reguli, convenții, obișnuințe care permit referirea”. Autoarea subliniază că dacă cunoaștem semnificația unei expresii, atunci știm cum aceasta ar putea fi folosită corect pentru a vorbi despre ceva. Astfel, „Semnificația e o funcție a expresiei, referirea și, implicit, adevărul sau falsitatea sunt funcții ale utilizării expresiei” [2, p. 23-24]. I. Bărbuță menționează că „în cadrul actului de referință se stabilește o corelație între a) trăsăturile semantice ale termenului referențial și b) referentul care este identificat pornind de la semnificația termenului referențial” [8, p. 131]. În continuare, cercetătorul subliniază că „două operații enunțiative sunt importante din acest punct de vedere:

a) **atribuirea de semnificații**, prin această operație, elementelor materiale din care este constituit enunțul le este **asociat** un sens.

b) **atribuirea de referenți**, operație care presupune stabilirea relației dintre cuvinte și lucruri.

Aceste operații sunt caracteristice atât pentru actul de producere, cât și pentru actul de interpretare, ceea ce înseamnă că atât locutorul, cât și interlocutorul realizează pe rând aceste operații. Deci ar trebui să distingem:

a) atribuirea de **semnificații** / atribuirea de **referenți** de către emițător

b) atribuirea de **semnificații** / atribuirea de **referenți** de către receptor” (ibidem).

Așadar, reușita actului de referință depinde de mai multe condiții, ce plasează referința la intersecție dintre lingvistică și pragmatică. Referința poate fi lingvistică (virtuală) și pragmatică (actuală). La baza referinței lingvistice stă relația dintre semnificațiile lexicale și expresiile lor, în timp ce referința pragmatică presupune utilizarea expresiei referențiale într-un act particular de vorbire. Condițiile de care depinde reușita actului de referință ar fi după J. Moeschler [7, p. 320-321] următoarele:

a) atunci când referința intenționată de vorbitor și referința semantică sunt identice, coincid;

b) atunci obiectul pe care interlocutorul îl atribuie ca referent expresiei referențiale este identic cu obiectul pe care locutorul avea intenția sa-l desemneze prin întrebuintarea acestei expresii referențiale.

Respectiv, nereușita actului de referință e în cazul în care sintagma nominală definită este incompletă și în cazul în care există un alt obiect decât cel intenționat de vorbitor.

Este important să menționăm faptul că actul de referință este examinat și în cadrul teoriei *actelor de limbaj*. Michel Charolles [9] consideră referința mai degrabă un act de limbaj, acela de a se referi la o clasă determinată și de a ști cum un locutor poate utiliza expresia care face aluzie la acea clasă pentru a atrage atenția unui interlocutor asupra unei entități aparținând acelei clase. Actul de limbaj care constă în a se referi la ceva sau cineva are o valoare deosebită: el urmărește să obțină realizarea unei concordante între două reprezentări mentale asupra unui obiect sau persoane prin folosirea unei expresii referențiale. Acest act de limbaj vizează obiecte, dar și proprietăți (*a fi înalt*) procese (*a privi*), dar prin acest act de limbaj, proprietățile și procesele sunt privite ca fiind specii ale obiectelor (*înălțimea* sau *privitul*). Referința implică,

în opinia lui Charolles, o formă de rectificare. Deoarece vorbitorul folosește o expresie din propria voință, actul de referință este considerat un act de limbaj ce presupune intenția. În această ordine de idei, I. Bărbuță subliniază că actul de vorbire poate fi explicat dacă „este corelat cu fenomenele de natură lexico-gramaticală, altfel spus, cu mijloacele lingvistice de realizare a intenției comunicative urmărite de locutor în cadrul situației date de comunicare” [8, p. 16].

Elaborată de J. Austin, teoria actelor de limbaj constituie una din cele mai importante contribuții la dezvoltarea pragmaticii ca știință. În concepția lui J. Austin enunțurile sunt de două feluri: *constatative și performative* [10].

Enunțurile *constatative* de tipul: (18) *Ea citește.* au la bază o logică bivalentă și reprezintă corespondența cu realitatea, având valoarea de adevăr: adevărat sau fals. J. Austin completează teoria sa cu noi idei, astfel distinge trei componente ale procesului de enunțare:

actul locuționar (19) *El mi-a spus multe noutăți.*

actul ilocuționar (20) *El stăruie – mă sfătui să aflu aceste noutăți și*

actul perlocuționar (21) *El mă convinsese că noutățile sunt relevante.*

În (19) enunțul se produce după un cod cu sens și referință. În (20) enunțul își manifestă forța ilocuționară cu ajutorul unui verb de tipul: *a stăruie, a sfătui.* În (21) de față este efectul pe care-l are enunțul asupra interlocutorului.

Enunțurile performative exprimă o acțiune realizată în vorbire, nu descriu o stare de lucruri. Astfel, meritul acestei teorii este că a dezvăluit caracterul acțional al limbajului. Se demonstrează în felul acesta că enunțurile nu doar descriu evenimentele din realitate, dar se utilizează și pentru realizarea anumitor acțiuni. Actele de limbaj pot fi descrise sub diferite aspecte, cele trei aspecte descrise mai sus sunt principale. Forța ilocuționară aparține sistemului lingvistic și reprezintă un act de limbaj unitar. Prin intermediul modului, timpului verbului, elementelor din lexic forța ilocuționară e făcută explicită. Expunerile lui Austin explică de ce acesta era considerat un „precursor al pragmaticii” [11, p. 141]. Iată câteva dintre ideile acestuia „Poate să fie foarte clar ceea ce vreau să spun prin „Încearcă”, dar să nu fie clar dacă fraza trebuie înțeleasă ca o aserțiune, ca un avertisment sau ca altceva. A executa un act locutoriu înseamnă să executăm și un act pe care propun să-l chemăm ilocutoriu. Așa, executând un act locutoriu, vom executa și un act de tipul: a întreba sau a răspunde, a da o informație, o asigurare sau un avertisment, a anunța un veridict sau o intenție” [ibidem].

La baza procesului de semnificare prin limbaj P. Grice așază intenția locutorului de a semnifica ceva. În afară de semnificația unităților lingvistice, „semnificația vorbitorului” include intenția de a produce efecte asupra ascultătorului” [idem. p. 144]. Combinând ideile lui P. Grice și J. Austin, P. Strawson consideră „forța ilocuționară a unui enunț în mod esențial ceva care se intenționează a fi înțeles” [idem.]. În această ordine de idei Lucia Uricariu ajunge la concluzia că „Semnificația actului de limbaj poate fi interpretată ca „semnificația vorbitorului”, conținând atât semnificația lingvistică, cât și forța ilocuționară” [idem. p. 145].

Preluând parțial teoria lui J. Austin, J. Searle stabilește reguli de funcționare a limbajului. J. Searle consideră că „limbajul este o parte a teoriei acțiunii, deoarece

a vorbi o limbă înseamnă a se angaja într-o formă complexă de comportament dirijată de reguli” [2, p. 46]. Clasificarea actelor de limbaj de J. Searle distinge două tipuri: acte totale și parțiale. În primul caz, e vorba de acte ilocuționare cu verbe performative. Autorul crede că aceste acte nu sunt obligator lingvistice, dar semiotice, realizate prin gesturi, mimică și au un caracter limitat. Cele parțiale pot fi propoziționale și de enunțare. Actele propoziționale includ actul referențial și pe cel predicțional [idem. p. 46].

În literatura de specialitate, există mai multe definiții ale actului de vorbire. Ceea ce este esențial în definirea actului de vorbire sunt proprietățile prin care se caracterizează acesta. Acestea sunt capacitatea denotativă (descrie o stare de lucruri), localizarea contextuală (raportarea conținutului enunțului la contextul enunțării), actul intențional (forța ilocuționară aplicată conținutului enunțului) [8, p. 18].

Referitor la actul referențial, M. Munteanu consideră drept forme gramaticale de manifestare a acestuia numele proprii, grupurile nominale, pronumele, titlurile. Identificarea obiectului, în concepția autoarei, reprezintă funcția actului de referință, iar conținutul actului de referință este „redat de sensul descrierii identificatoare conținută sau implicată în actul de referință” [2, p. 47]. În același timp, referindu-se la J. Searle, subliniază că actul referențial aparține domeniului pragmaticii, iar referința poate fi „pe deplin consumată” și „reușită”. În aceste cazuri, e vorba de capacitatea interlocutorului de a identifica obiectul desemnat de locutor [idem]. În același timp, în funcție de implicarea elementelor actului de comunicare (eveniment desemnat, situație de comunicare, emițătorul, receptorul) în procesul de comunicare și corelarea acestora cu componentele semantice ale enunțului se disting două clase: *evenimentul din realitate și contextul de comunicare*. Astfel, componenta referențială a enunțului se stabilește prin raportare la eveniment. Altfel zis, evenimentul despre care se vorbește în enunț reprezintă referentul acestuia. Contextul de comunicare „servește drept temei pentru constituirea informației comunicativ-interacționale a enunțului” care „asigură organizarea informației de tip referențial a enunțului” [8, p. 22- 23].

Referindu-se la cele spuse de A. Reboul, L. Uricariu subliniază că „cele mai serioase argumente pentru a considera referința un act de limbaj oferă particularitățile ce țin de referința deictică și cea anaforică. Deicticile și anaforicile nu au o semnificație lexicală propriu-zisă, de aceea includ un ansamblu de instrucțiuni ce poartă numele de „pecedură” [11, p. 153-154].

În același timp, pornind de la ideea de sistem, lingvistica structuralistă și semantica logică indicau o legătură slabă cu realitatea și cu activitatea cotidiană a oamenilor. De aceea, prin anii '60-'70 se impune necesitatea studierii condițiilor funcționării limbii, a aspectelor pragmatice ale acesteia, a noțiunilor și concepțiilor ce se referă la conștiință, la funcționarea și natura limbii.

După cum se știe, funcția *referențială* este una din cele șase funcții ale limbajului, definite de Jakobson. Ea este orientată spre context și ilustrează modul de folosire a limbajului pentru a exprima o realitate, o imagine, o părere sau o idee, așa cum o percepe emițătorul. După R. Jakobson, contextul este aspectul la care se referă mesajul, în linii generale referentul acestuia. Orientarea spre context determină funcția

referențială, denotativă sau cognitivă [6, p. 139]. Astfel, actualizarea deține funcția de orientare a unui semn virtual spre realitatea concretă prin intermediul unui act de referință.

Așadar, referențialitatea în lingvistică este definită ca un proces de corelare a limbii cu lumea (reală sau imaginară) [12, p. 156], un ansamblu „de mecanisme care fac să corespundă unor unități lingvistice anumite elemente din realitatea extralingvistică” [5, p. 39]. Referențialitatea implică doi termeni cunoscuți în literatura de specialitate, și anume: *referentul* și *referința*. Referentul este un fapt sau un obiect din realitate, desemnat prin diverse unități ale limbii, iar referința este actul prin care se realizează raportul dintre cuvânt și obiect. Referința poate fi limitată la un obiect, la o clasă de obiecte sau poate fi extinsă la mai multe obiecte dintr-o clasă [13, p. 73]. Operația de referință poate fi directă (între semn și obiect), poate fi indirectă (realizată prin intermediul altor semne). Important este, potrivit [12, 2011, p. 156] ca „actul de referință să transmită o anumită informație despre evenimentul, faptul, situația, starea care face obiectul comunicării, pe care receptorul trebuie să le poată identifica adecvat pentru ca procesul de comunicare să nu eșueze”. Referința este interpretată ca una din manifestările intenției, iar actul de referință este prezentat ca relație dintre intenția vorbitorului și cunoașterea acestei intenții de receptor ceea ce nu este altceva decât un act de limbaj.

Referințe bibliografice

1. Carmen, Vlad. *Sensul, dimensiune esențială a textului*. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.
2. Munteanu, Mihaela. *Semantica textului și problema referinței nominale*. Cluj-Napoca, Editura Accent, 2006.
4. Падучева, Е. В. *Высказывание и его соотнесенность с действительностью*. Москва, Издательство Наука, 1985.
5. Benveniste, E. *Aparatul formal al enunțării*. În: Probleme de lingvistică generală, cap. II. București, Editura Teora Universitas, 2000.
6. Kerbrat-Orecchioni, C. *L'énonciation, De la subiectivitate dans le langage*. Paris, 1980.
7. Bidu-Vrânceanu, A., Călărașu C., Ionescu-Ruxăndoiu L., Mancaș M., Pană Din-delegan G. *Dicționar de științe ale limbii*. București, Editura Nemira, 2001.
8. Moeschler Jacques, Reboul Anne. *Dicționar enciclopedic de pragmatică*. Cluj, Editura Echinoc, 1999.
9. Bărbuță, Ion. *Structura pragmasemantică a enunțului din limba română*. Chișinău, 2012.
10. <http://www.unitbv.ro/postmodernism/r.html>
11. www.upm.ro/.../Pages%20from%20Volum_CC
12. Uricariu, Lucia. *Temporalitate și limbaj*. București, Editura Allfa, 2003.
13. Constantinovici E., Cosmescu A., Varzari E., Gherasim A. *Teoria textului. Termeni-cheie*. Chișinău, 2011.
14. *Gramatica limbii române*, I, Cuvântul. București, 2005.